

No part of the candidate evidence in this exemplar material may be presented in an external assessment for the New Zealand Scholarship award.

93009

S

SUPERVISOR'S USE ONLY

TOP SCHOLAR

NEW ZEALAND QUALIFICATIONS AUTHORITY
MANA TOHU MĀTAURANGA O AOTEAROA

QUALIFY FOR THE FUTURE WORLD
KIA NOHO TAKATŪ KI TŌ ĀMUA AO!

Te Hiranga 2019 Te Reo Rangatira

2.00 p.m. Rāpare 14 o te Whiringa-ā-rangi 2019
Te wā: E toru haora
Te Tāpeke: 24

Āta tirohia kia ōrite te Tau Ākonga i te pukapuka Whakauru ki te tau o runga ake i tēnei whārangi.

E RUA ngā wāhanga ūtatahi. E RUA ngā Tūmahi mō ia wāhanga.

TE WĀHANGA TUATAHI: PĀNUI-TUHITUHI

TE WĀHANGA TUARUA: WHAKARONGO-KŌRERO

Whakautua ngā pātai KATOA ki ngā wāhi wātea kua whakaritea.

Mēnā ka hiahia whārangi atu anō hei tuhituhi i ūtatahi, whakamahia ngā whārangi wātea kei muri o tēnei pukapuka.

Tirohia mehemea he tika te raupapa o ngā whārangi 2–20, mehemea hoki kāore he whārangi wātea.

ME HOATU E KOE TE PUKAPUKA NEI KI TE KAIWHAKAHAERE HEI TE MUTUNGA O TE WHAKAMĀTAUTAU.

HE KUPU WHAKATAKI

Tēnā koe kua uru mai nei ki te whakamātautau a Te Hiranga Te Reo Rangatira mō tēnei tau 2019. He whakamātautau mā te tauira e ako ana i te reo Māori, ā, e mārama ana ki te whakamahi pūkenga reo torohū, pūkenga reo whakaputa hoki o ngā wāhanga katoa o te whakamātautau nei, me kaha mai te ākonga ki te:

- tātari, te arohaehae rānei i ngā kaupapa
- whakaputa whakaaro motuhake, whakaaro kē hoki
- whakatakoto taunakitanga
- kōtuitui i ngā mōhiotanga.

Nā reira:

- āta pānuihia ngā kōrero tohutohu i mua i te mahi
- kia kaha mai ki te whakaotī i ngā pātai katoa
- me reo Māori ngā whakautu katoa
- e rima meneti ki te āta pānui i te whakamātautau katoa.

Ko te reo kia tika, ko te reo kia rere, ko te reo kia Māori!

TE WĀHANGA TUATAHI: PĀNUI – TUHITUHI

TŪMAHI TUATAHI: HE PĀNUI (60 meneti)

Pānuihia te tuhinga nei: *Te Rerekētanga o Tānerore*
Kātahi ka whakautua ngā pātai kua whakaritea.

TŪMAHI TUARUA: HE TUHITUHI (60 meneti)

Whiriwhirihia tētahi o ngā kaupapa hei tuhinga roa māu, ā, kia kaua e iti iho
i te **500** ngā kupu.

TŪMAHI TUATAHI: HE PĀNUI

Ngā tohutohu

Pānuihia te tuhinga nei:

Te Rerekētanga o Tānerore

Tiwhatiwha te pō, Tiwhatiwha te ao

Koutou mā o whakamataku, o tainumi, o taiuki e

Mā wai e whakaū te waka ka tikoki?

Mā wai e whakaara te iwi ka hē, e whakaora rānei ngā tikanga?

Kei mua rā te mānuka, mā wai rā, mā wai rā?

He pakanga mana tangata e rere nei.

Nō Kura tawhito te mana.

He kakari tikanga.

He taniwha ka ara, he tipua ka tukua

Ki te turaki i te taonga a tawhito kura nui

Ka taupoki nei ki raro rā.

Ē, ka taupoki.

Ko te haka te kaupapa e whakahihiko nei i te hinengaro i te wairua o wā tātau rangatahi. Ko te haka i orokohanga mai i onamata i te ao kōhatu rā anō e ngākau tairoreore tonu nei i a rātau i tēnei rā. He taonga tuku iho tēnei nā Tānerore, nā Hinerēhia, nā kura tawhito, te haka me ūna huringa, ūna ritenga, ūna rerekētanga katoa. Ka tāpiri atu ūna akoranga, ūna pukenga e puta ai te ihi, te wehi, te wana, te tapu, te mana o tō tātau iwi Māori. I tēnei wā kua eke te kounga o ngā mahi haka ki taumata kē. Mai i ngā kapa pīpī paopao, ki ngā kura tuatahi, tae atu ki ngā kura tuarua e puta ana, e kitea rawatia ana kei tihi kē noa atu ngā pukenga o te hunga tū. Ka huri ake ki ngā kapa-ā-iwi e tū ana i wō rataunga hui ahurei, kāre he mutunga mai! Ka kite tātau i te rere o ngā poi, te whiu o te rākau, te kori, te hūpeke, te mīreirei, te takahuri o te tinana. Kei hea i tua atu i tērā! Waiwai ana!

Āpiti atu i ngā whakanekeneke wāhine mai, tāne mai, ko ngā reo korihi, ngā reo rōreka hei hiki i te kōanga ngākau, i te wairua, hei kaupare atu i ngā nawe o te tangata inā rawa te pai! Heoi anō, ahakoa te tau o ngā mahi haka te toa o te tū kei te noho tonu te māharahara, te āmaimai, te wairua kakari i roto i ētahi tāngata, rātau e mau tonu ana ki ngā akoranga a kura tawhito.

Nā, kei te huri te ao me ūna āhuatanga katoa. Ko te whakaaro ia ka pēhea ngā akoranga a kura tawhito, ā pepere kou mā, ā ngāi toa mā? "He aha rā i hē ai, he aha rā i wareware ai? Ngā kōrero, ngā waiata, ngā pātere a kui mā a koro mā?" Kei te kaha te kapo, te hopu kē i ngā whakanekeneke o te ao hurihuri, kei mahue ērā ngaro tonu atu. Ā, kāti kia whakairihia ake tēnei kaupapa ki konei mō tēnei wā. Ko tētahi kaupapa anō hei whakaara ake ko te tū a te kai haka. Me āta kōrero tēnei ka tika mei kore e puta mai he whakaaro, e titi ai i te hinengaro o te tangata e hīnātore ake ai he māramatanga he aha rawa i pēnei ai?

Ko te tū a te wahine kua rerekē rawa atu! Ka ui te ngākau nō nahea rā wā tātau kōhinehine, wā tātau wāhine i akohia ai ki te tū, anō he raho tautau wō rātau? Nā wai i hīmata tēnei mahi? He aha ai? Ko wai rā te hunga ka taka ki raro i tēnei whakapae? Kei te nui ngā tautohetohe, ngā whakapae e rērere ana, ngā tōperepere kōhatu tētahi ki tētahi. Kāti, waiho

atu wērā mahi ki rahaki, kāre he whai hua e puta mai i te whaiwhai. Kua mārō kē te tū a ngā wāhine o ngā kapa haka maha, ā, e kitea whānuitia ana i te motu tēnei āhuatanga. Ko te whakaaro kē ia wāhine mā, kōtiro mā kia tōtika tō tū! "He aha te kai a te niho kehokeho? He keho anō! Tū ana te kehokeho!"

Korekore rawa e kitea ngā kuia o kura tawhito e tū pērā ana e haka pērā ana. He mauri tau te tū a ūku kuia, he iti noa te hī, te neke o te tinana, he pīwari engari he tau! Ko te kaha rerekē o te tū a wētahi wāhine o nāianei ki te tū a kui mā ū te pō. Auē taukuri e! Ka ānini te māhunga, ka maopo hoki te kiri nā ngā ritenga o nāianei ki ū nehe rā. Ka toko ake te whakaaro, ka uiui te ngākau he aha rā i pēnei ai, i rere tawhiti ai ngā mahi a kaihaka mā?

Ki au nei nā te whaiwhai pīhau noa, nā te whakataetae hoki i pēra ai! Ka rongo ngā kaiwhakawā, ngā kaiako o ngā kapa i te ūmere, i te tauhohe rirerire, i te hurō o te hunga mātakitaki riro ana ngā whakaaro, mahue ana ngā tikanga. Ka pātai te kaiako: 'Me pēhea e eke ai taku kapa ki tērā taumata?' Me te puta hoki o te whakaaro me ūrite rawa taku kapa ki ērā ka tika! Koinei hoki ngā roopu kei te titi i te hinengaro o te hunga mātakitaki, kei te mau nei te tāwhara o te kai ahakoa rangitahi nei te wā. E tipu ai te whakapono, te pōhēhē rānei mā te pēnei o ngā kapa e eke ai ki te rewa tokoiwa tapu a te Matatini.

He āhuatanga anō kua puta i te ao kapa haka ko te uruuru atu o kaihaka nō iwi kē ki ngā kapa ikeike, kapa whakaihu waka hoki. Ko ētahi o rātau ka hou atu ki te ako i ngā āhuatanga o te ao Māori ka maioha atu ki tērā hunga, ētahi anō kua roa e noho ana i roto i iwi kē, ā, kua tangata whenua te rite. Tētahi momo tangata anō kua puta he hunga whakarere tikanga-a-iwi ki rahaki tāwēwē ai nā te kore kiko, he aukati hoki i ū rātau hiahia. Ka tukituki ngā tikanga ki ngā hiahia kāre e tareka wā rātau nekenekē te whakatinana, tarapeke kē atu ana ki ngā kapa nō iwi kē, ngā kapa mātāwaka rānei. Ki reira mahi ai ngā mahi e kore e tareka te mahi ki tōna kapa ā iwi!

Ko ētahi o te hunga nei kua hoki ki ū rātau kapa taketake i poipoi rā i a rātau i roto i ēnei taonga ukiuki. Ka whakahaere roopu hou pea. Ko te mea nui kua whai pūkenga hou, akoranga whakapaipai, ngā tūāhua whakanikoniko, rerekē hoki hei whakahihiko i te kapa. I tua atu i tērā ka hoki mai me ngā tikanga nā iwi kē me te whakatō i te whakaaro i te wawata me ūrite rātau ki ngā kapa toa o te Matatini. E noho ai koiraka te ikeike toa hei whāinga.

Me pēhea anō i tēnei ao hurihuri? Kei mua i a tātau ngā tāonga whakaaweawe i ngā tirohanga o te ao haka; te ipurangi tēnā. Māmā noa iho te tīpako i tō kapa makau hei mātakitaki, hei āta wherawhera hei ako hoki i ngā nekenekē. Kei a koe te tikanga mō tēnā! E tā, e kī ana te kōrero 'Mā tāu rourou, mā tāku rourou' e ora tonu ai pea te ao haka.

"Tarahau ngā iwi i runga hau tarahae. Tarahau hoki i runga hau wenewene". Me te aha kua hura noa iho te kite i ngā nekenekē o tētahi kapa i roto i tētahi kapa kē, o iwi kē.

Koiraka tā tēnei ao hurihuri. Heoi anō ahakoa te mōhio i ngā huringa o te ao me ana whakaritenga kei reira anō he hunga ka noho ngākau rua tonu, rangirua hoki. Nā te aha? Ko ngā tikanga a kui mā, a koro mā ka waimeha haere, ka waimate noa nei. Ka aumihi atu ki ngā kapa-ā-iwi e mau tonu ana ki tā rātau tū ā iwi e whai tonu ana i ngā akoranga tuku iho kia kore ai e nunumi, e mahue tonu nei. Heoi anō mō āhea te roa? Kei te kaha te tō, te hiahia o kaiako mā, taiohi mai, taipakeke mai i te tū hou e kenepuru ai te āhua o te haka, e ngū ai ngā tikanga o mauri tau.

Nō reira kua takoto rā te mānuka kei mua i a tātau e hoa mā. Ka ahatia e tātau?

Ngā tohutohu

Whakautua mai ngā pātai kua whakaritea. Whakaputaina, whakawhānuitia hoki ū ake whakaaro.

1. Wetewetehia ngā kōrero a te kai-tuhi nei kia mārama ai ki ū ake na tikanga:

- (a) "Koutou mā o whakamataku, o tainumi, o taiuki e".

E tika ana te kōrero, ko ngā hakaoka a Tinerore he mea hei whakamataku i te tangata. Ko te hū o te tāne i te wā e haka ana ia, kato mai, ko tōna ake ihi, tōna ake wehi, tōna ake wanakia (taea whakatāku i te nihiko kei roto i a ia hei whakamataku i ngā kaimatakitaki). Ko te mahi a te kaihaka ko te whakabini i a Tinerore hei roto i a ia kia mau te aronga o ngā kaimatakitaki ki tōna tū. Ki te mataku te kaimatakitaki i te tū o te kaihaka, kua rangatira katoa ia. No reira, (kei te) he momo karanga tēnei rerenga kōrero kei runga ake nei, ki ngā kaiwhakatāku, ngā toki o te mahi haka. Ītiā, ngā ura a Tinerore, te orokohanga o tēnei mea te roto. //

- (e) "Ko te haka i orokohanga mai i onamata i te ao kōhatu rā anō e ngākau tairoreore tonu nei i a rātau i tēnei rā."

Kei te hia kai te invi Māori ovēnei rā, hei te hia kai mo ngā āhuatanga tū, āhuatanga haka mai i ngā rā o ngā mātua, tipuna. E ngana ana^{wā} (tā) rātau nei ngākau, wā (tā) rātau nei whatumanawa ki ngā tikanga i whāia ai wā rātau nei mātua, tipuna. Ngā tikanga tika, ngā tikanga pono, ngā tikanga mai rā anō. //

- (i) "... ko ngā reo korihī, ngā reo rōreka hei hiki i te kōanga ngākau, i te wairua, hei kaupare atu i ngā nawe o te tangata ..."

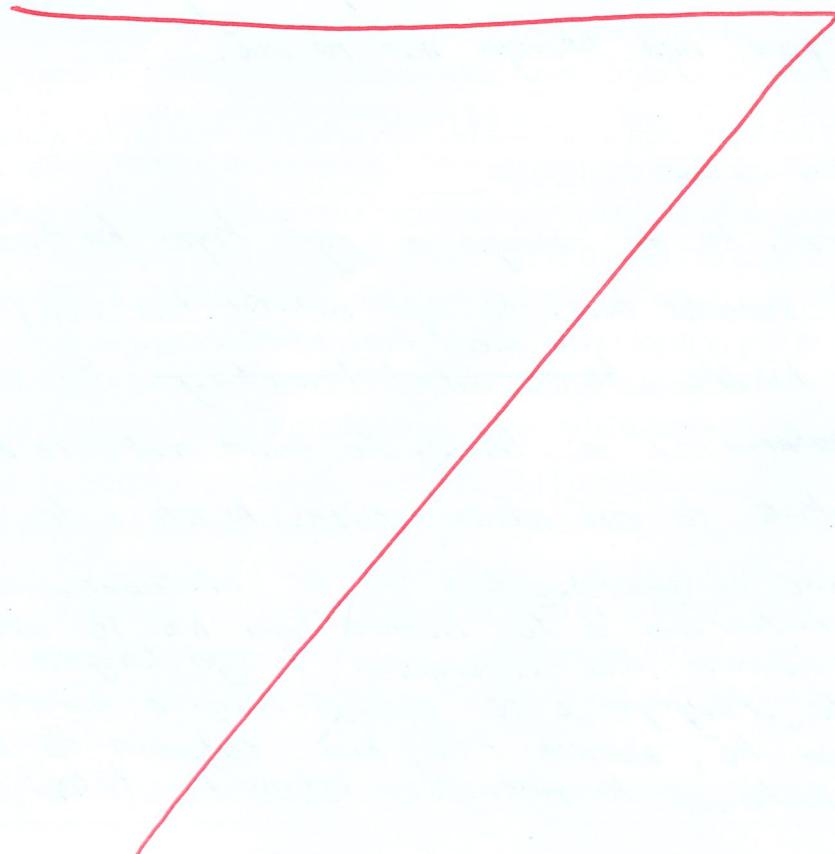
Inaianei, ko te ruinga o ngā kōrero ka timata me tētahi waiata tira. Ko ngā waiata tira nei, he himene, ^{ne mea hei whakapēnare,} Ko te himene ~~ko te whakatotororitanga~~ hei whakatorina, hei whakanui i a Ihwa. Ko Ihwa make te Atua e taea te whakatō te aio mōtai rokiotiki ki roto i te tangata. Mā te himene e whakawātea i te whatumanawa o te tangata, kia whakatiria e te Wairua Tapu me te whakangāwān i te wairua kei waengau i ngā tangata kaha. Kia kaua te kaupapa o te Nahi-ō-Rēia e timata i runga i wairua hē, wairua kino, kia takahia te whakamau, te whataweti ki waenga i tētahi ki tētahi. //

- (o) "Tarahau ngā iwi i runga hau tarahae. Tarahau hoki i runga hau wenewene".

Me mau ngā iwi katoa ki wā rātau nei ake tikanga. Kaua e whānħā atu ki tikanga o iwi kē atu. Kia mau, kia ū ki ngā tōonga ā wō ake mōha, tīpuna hei tikitiki mō tōu matenga. Kia titia ki roto i tāi ake whatumana wa ngā katoa, ngā mōteatea, ngā waiata, me ngā tikanga tū a to ake iwi, hapū hoki.

- (u) "... kei te mau nei te tāwhara o te kai ahakoa rangitahi nei te wā."

Kei te waihō mā te whakataetae e tauhī me pēhea te katoa, me pēhea te tū. Kua waihō mo (Te) ngā tikanga 'Haramai' e whakataere i ngā kaihaka me ngā kaipoi, me kua ngaro te pono ki roto i ngā Mahi-ō-Rehia. Kei te tū noa ngā kapa, ēhara ko ngā kapa katoa, ēngari, ko wētahi kapa kei te tū noa hei whakamana mana i o rātau ariō, hei whakamana hoki i wā rātau nei kaiako. //

2. Ka pēhea tāu whakamāori i te rerenga kōrero e whai ake nei: "... e kenepuru ai te āhua o te haka, e ngū ai ngā tikanga o mauri tau." Tuhia mai o whakamārama.

Kei te puta mai te āhuatanga inaianei o tēnei mea te tū-nī. Ko te tū-nī nei, i te wā ka tū ai ngā kapaa ki runga ātāmira, kei te tū i runga i te rī. Ko te wā mo te rī ko te haka īngari mo ipaianei; e hika! Ahakoa ko te waiata-ā-nīga kei te īmere, kei te haka te takahi, kei te pūkarakana mai ngā kanohi, wāhi ne mai, tāne mai. Kua ngaro terā tuāhuatanga te tū mauri tau, te tū aiō, ~~te tū~~ kei te tū neaitio i rungai tā rātau nei ake nī, tā rātau nei ake noa. Hē kāta te kite atu //

3. Whakamārama mai i te ngako o tēnei kōrero e kī rā: "Ko ngā tikanga a kui mā, a koro mā ka waimeha haere, ka waimate noa nei."

E tika ana i nēni kōrero, kei te memeha haere ngā āhuatanga tū, ngā āhuatanga haka a kui mā, a koro mā. Ki awau nei, he pōuri te kite atu, ahakoa te hui o te ao, ahakoa te + ngā rerekētanga o naiānei, me mau tonu mātau ki ngā tikanga, ki ngā kawa a rātau nū. Me pēhea mātau kā haere whakamuri, ki te kore tiro whakamuri. Ēhara i te mea nō te ao kōrero ngā tikanga a kui mā, a koro mā īngari, ko noua tikanga te huapapa, e tū nei te iwi Māori i tēnei rā. Ki te kore noua tikanga, kua kore he tikanga Māori //

4. Whakarāpopotohia mai ōu ake whakaaro mō te kaupapa nei: E whakaae ana koe? E whakahē ana koe? E aha ake ana rānei koe?

Koia nei tōku, "tamaiti ako i te kainga, tū marae tauana." No ngā Mahi-ā-Rēhia, e tika ana ko te wānanga, ko te kura tuatali ki te ako i nēni pukenga ko te wā kainga, ko te wā o te marae. Kia ako te tamaiti ki ngā haka, ki ngā moteatea, ki ngā naiata o tōna ake hapū, o tōna ake iwi me ngā tikanga tū hoki. Me kore nei ior e whāināti ki ngā tikanga a iwi, a rōpu kē atu. Ki te manu te tamaiti te pakeke rānei ki ngā tikanga o tōna ake tūrangawaewae, ko taea e ia te kī "kua titia ngā hokohaka a Tānehue ne Hinerehia ki tōku whatumanawa" //

TŪMAHI TUARUA: HE TUHITUHI

Ngā tohutohu

Whiriwhiria mai kia KOTAHİ te kaupapa hei tuhinga ūkawa māu, ā, tuhia mai ū ake whakaaro e pā ana ki taua kaupapa. Whāia ko ngā āhuatanga tuhituhi nei:

- te tika o te whakatakoto, te upoko, te tinana, te whakakao i o kōrero
- te ngako, te matū o te kōrero te whakamōmona, te whakawhānui me te whakahāngai atu hoki i ū ake whakaaro
- kia kaha ki te arohaehae, te whakapuaki whakaaro
- te whakauru mai i ngā whakataukī, i ngā whakatauākī, i ngā kīwaha, i ngā rārangi waiata, haka rānei e hāngai ana ki tō kaupapa hei whakaniko i tāu tuhinga roa
- kia auaha te rautaki, kia Māori te wairua
- kaua e iti iho i te **500 kupu**.

Anei ngā kaupapa tuhinga

1. Te tito haka, te tito waiata; me waiho ērā mahi rangatira mā te rangatira anō o te whakaaro e kawe.
2. Ki te haka te tangata, me haka ia mō tōna iwi taketake anake. Kaua mō tētahi atu!
3. Kei te ora tonu rā te ao kapa haka! Anei ngā tauira e tautoko ana i taku whakapae.
4. Mā ngā whakataetae kapa haka e ora ai tō tātau reo, e ora ai hoki te ao Māori.

Tuhia tāu tuhinga ōkawa mō te Tūmahi Tuarua ki konei.

Ko te kaupapa: 2

E hika mā, tīhei mauri ora ki a tātau katoa. E āoku whanaunga, e ōku pakete, e ōku rangatira, tēnā kontou mo te tuku atu i tēnei kaupapa kōrero ki ou nei, ki tētahi naati e noho ana i raro i ngā rekererē o te maunga tapu rā o Hikurangi: "Te maunga e kore nei e nekenekē, mai tōna mana tukuiho nō tuarohakarere, nō te whenua ipukarea o ūku mātua, tipungī." E tika ana kia whakarewa ngā whakanzenihi, ngā whakawhetai ki tō mātau nei Kaihanga Nui i te Rangi. I tē tīvatanga ko ia anake me te pō tapu. Nā wōra kupy noa i puta mai te ariō me te māramatanga i roto i te orokohaya o ngā mea katoa. Ka whakanitea ko tōna Rangatiratanga ki runga, ko te ao hikohiko, te ao ātea ki raro. //

Ki wā mātau nei tini aituā hei waengamui i a mātau i tēnei wā, ngā tini mate e horapa nei te matu whānui, e moe, e moe! Kia ū tā rātau nei moe i raro i te oneone o te whenua e tatari ana mo te hokinga mai o te Karaiti. Kia hipoekira atu ia i wōna nei pononya ki te wōhi e kore nei te hunga mātū tāngata e rongo i te whiu o te toki a aituā, i te ringa kaha o mate hoki. //

E hika mā, kia aro ēci whetu ki wēnei tuhinga, hei ngā tuhinga o te wīwī naati rangatahi, he unī nō ngā kaupoi o neherā i mate ai ki roto i te pakanga hei ututanga mōku, mōhou, mo tātau katoen. Rātau i mate iorū kia ora tonu ai ngā tikanga me te reo ake o tērā iwi, o tērā hapu, o tērā warae puta noa! Me kī pēnei ngā kōrero, he mana //

ake tō tēra iwi, tō tēra iwi mai i wā rātau nei kānai whakapapa rangatira i taketakea mai i te whenua ipukarea o ngā whāua, tīpuna. Pērā ano ngā tikanga haka, ngā tikanga waiata, kei ia iwi, kei ia hapū wōna nei ake haka hei hakaina, wōna nei ake waiata hei waiata, wōna hei ake tikanga hei whai atu mā rātau. //

Ki rōto o Ngāti Porou nei, (her) he nui' ngā momo waiata, ngā momo haka, ngā momo tikanga kei tēra ^{hapū} iut, kei tēra hapu. Pēnei ki tāku hapu o Ngāti Putaenga, he tikanga rerekē tā whāua, ko te pakēke, ko te rangatira rōrei o te hapū e taea ana te arahi i te haka, ēhara mā te tangata noa e arahi. Ēngari, i rōto i wēra atu o ngā hapū, ka taea mā te tangata noa e kaea te haka. Koia nei ngā rereketanga ā hapu, ngā rereketanga iwi e pō ana ki ngā mahi ā-Rēhia. Me ī te tangata ki ngā tikanga o tōra ake whānau, o tōra ake ingū, o tōra ake iwi. Kia waia a ia ki ngā kōero kei rōto i ngā waiata ake, i ngā mōteata ake. //

Pērā atō ngā āhurataunga ā-iwi nei, e mōhiotia whānuitia te haka o Ngāti Porou a Ruamoko. No tātau kē tāua haka ēgari, nō te mea kua rgaro ngā whānau iwi i ūhinga hapu ki whānau i a tātau o Ngāi Māori, kua whāia mātau te haka i ngā haka a iwi kē aha. ~~Me hoki atu tātau ki wā tātau nei ake iwi, wā tātau nei ake hapū ake ai.~~ Me whānau tāngata ki tōra ake tuakiri, kia man a ia ki te waima a wōra ake matua, tīpuna. //

Kia kore e ia e takahi i iwi kē atu nā k
haka i aia rātau nei ake taka. Kia mārama ai ia
ki ngā kōrero whakapapa hoki o tona ake iwi; ake hapū;
ki kūaa a ia ki tona ake tuākinī. //

Mā te ake hī te kaiinga ka mārama ia ki a ia anō
me ngā kōrero ake a tona houkaenga. "Ōku kawa, ōku hikuya
ake te whakaparipai; ātaahua mo tōku kaki." //

Nō reira e hika mā hoko ora mai. //

"He wiwi naati, nō Porourangi, he iwi mōke no Waipu,
nō Whanaōkera, nō Hikurangi. He wiwi, he naati, te
whānoke! whānoke!" //

TE WĀHANGA TUARUA: WHAKARONGO – KŌRERO

E RUA ngā tūmahi mō tēnei wāhanga:

TŪMAHI TUATORU: HE WHAKARONGO: *Ka pū te ruhā*

He whakarongo ki tētahi tautohetohe, me te tuhi hoki i ngā whakaaro matua, i ngā kīwaha me ngā whakataukī, whakatauākī rānei hei āwhina i a koe i roto i te Tūmahi Tuawhā.

TŪMAHI TUAWHĀ: HE KŌRERO: *Ka pū te ruhā*

- (a) He whakaputa kōrero whakarāpopoto i te tautohetohe.
- (e) He whakaputa kōrero e whakaae ana, e whakahē ana rānei i te kaupapa o te tautohetohe.
- (i) He whakamahi i tētahi kīwaha me ngā whakataukī, whakatauākī rānei e RUA.

TŪMAHI TUATORU: HE WHAKARONGO – *Ka pū te ruhā*

He tautohetohe te āhua o tēnei mahi whakarongo.

Ngā tohutohu

1. Whakarongo ki te tautohetohe.
2. I a koe e whakarongo ana, whakarārangihia ngā kaupapa matua ki roto i te mahere whakaaro kua whakaritea.
3. Āta whakarongo ki ngā kīwaha kei roto i te tautohetohe nei, ā, tīkina kia RUA ngā kīwaha e mārama ana ki a koe.
4. Āta whakarongo hoki ki ngā whakataukī, whakatauākī, ā, tikina kia RUA ngā tauira e mārama ana ki a koe.
5. E TORU ngā whakapāohotanga o te tautohetohe, ā, kia mutu te whakapāohotanga ka wātea mai te 15 meneti hei whakarite i ūi kōrero whakaputa.
6. **Mutu ana te whakarite kōrero, hoatu tāu pukapuka whakamātautau me ngā pepa whakarite tuhinga ki te kaiwhakamātautau.**

Nā reira, kia areare mai ūi taringa, anei te kōrero.

Ahi (ō-mā)

Mahere whakaaro

Whakaaro matua

Taha whakaae

Kānuka kāranga kāpahaka
Kānuka pākete pākete

Tākeo ngā ahuatanga

Rangatahi tonu ngā te kapa.

Te takahi i runga i
ngō pākete.

Ako iŋā haka a kui, a
koro mā.

E matatau ana ki te mahi
haka. <(te huga pākete)
"Kopu whāau tērei."

Ngā kīwaha

Tanirwha hikareo

"E ki, eki"

Tamaiki nānāhi tāhā

Ngākoro Tapatalhi

(ō-mā)

Kara (Ao Hoi)

Taha whakahē

Kānuka kāranga kāpahaka

Tākeo ngā ahuatanga

Tākeo ngā ahuatanga
"Kua tō kē te rā ti
te hunga pākete."

Me tatari kia hemo rāneano.

Ngā whakataukī/whakatauākī

"He wai kai kapua"

"Me heke koe, kā noho ki uta
whaka-ti-tai"

"E toru ana ki taki"

"He wā tērei, mo ngā uru
whakatipu."

TŪMAHI TUAWHĀ: HE KŌRERO

Ngā tohutohu

- (a) Ko tāu mahi he whakarite kōrero whakaputa, e whakarāpopoto ana i te tautohetohe.
- (e) Whakapuakina ōu ake whakaaro e **whakahē ana/e whakaae** ana rānei i te kaupapa o te tautohetohe nei.
- (i) Whakamāramahia mai te tikanga o tētahi o ngā kīwaha i rangona i te tautohetohe.
- (o) Whakamāramahia mai te tikanga o ngā whakataukī, whakatauākī e RUA, i rangona i te tautohetohe.
- (u) Kaua e roa ake i te RIMA meneti mō tāu kōrero whakaputa.

Nā reira, kia kaha mai te:

- whakapuaki whakaaro whānui
- whakaraupapa tika i o whakaaro
- whakaniko mā te kīwaha, whakataukī, whakatauākī, rangahau
- whakatakoto tika, otirā, whakahua tika i o kupu.

Mā te kaiwhakahaere koe e hari ki tētahi atu rūma, hei hopu i o kōrero. Kāore e āhei te hari pepa ki roto i tēnei rūma.

Tukuna tō reo kia rere, tō reo kia tika, tō reo kia Māori.

Te hopu i tō kōrero whakaputa

- (a) Ka heria koe e te kaiwhakahaere o te whakamātautau ki te rūma hopu reo.
- (e) Kia RIMA meneti te roa mō ngā whakaritenga e pā ana ki te mīhini hopu reo.
- (i) Mutu ana tō hopu i āu kōrero ki te mīhini hopu kōrero, me waitohu e koe te kōpae nei hei whakaatu nōu te reo kei runga.
- (o) Kua oti ngā mahi katoa.
- (u) Kia maumahara 15 meneti noa iho kei a koe hei whakarite i o mahi.

